

XVII - XIX. YÜZYILLARDA İZMİR'DE FRANSIZLAR

Serap YILMAZ

İzmir için Türk tarihinin ilk devreleri söz konusu olduğunda serüvenlerle dolu bir dönemin, kabaca 11. asrın sonundan 15. asrın sonlarına kadar uzanan, uzun dört asrın yaşandığı bilinmektedir. 16. yüzyıla gelindiğinde Türk halkını Kadifekale ve eteklerinde sıkışık kalmaktan tam anlamıyla kurtulmuş, artık aşağı kesimlerde de yaşar buluyoruz. Bu olguda bir müddet önce yapılmış olan Ok Kalesi'nin emniyet sağlayarak büyük bir rol oynadığı kuşkusuzdur. Yüzyılın ikinci çeyreğinden (1528-29) üçüncü çeyreğine (1575-76) şehrin nüfusu 1250'dan 2650 kişiye yükselir¹. Aynı süre içinde İzmir'deki "Cemaat-ı Gebrân" ın hane sayısı da artarak 29'dan 110'a ulaşmıştır². Biz burada İzmir'in Hıristiyan halkı içinde yer alan Fransızları ele alacak; 17. yüzyıldan 1838 Balta Limanı Antlaşması'na kadar, "Frenk Caddesi"nin Fransız sakinlerine daha yakından bakarak, koloniyi ve ticari etkinliklerini inceleyeceğiz.

Aşık Çelebi'nin ziyaretinden (1586) Evliya Çelebi'nin ziyaretine (1671)³ İzmir, köyden daha küçük bir yerleşim birimi görünümünden⁴ kurtulup, büyük bir şehre dönüşür. Bu bir asra yakın sürede, şehrin ticari etkinliği de Osmanlı limanları arasında gerçekleştirilen "iç ticaret"le sınırlı olmaktan kurtulup "dış ticaret" e kaymış, sonuçta şehir, imparatorluğun Batı Avrupa ile ilişkilerinde ilk sıraya oturmuştur⁵.

¹ Mübahat Kütükoğlu, "Osmanlı Ticaretinin Gelişiminde İzmir Limanı ve Gümrüklerin Rolü" 1885-1985 Türkiye Ekonomisinin 100. Yılı ve İzmir ve İzmir Ticaret Odası Sempozyumu, 21-23 Kasım 1985, İzmir, s.99-100, Şerafettin Turan, Türkiye-İtalya İlişkileri, I. Selçuklulardan Bizans'ın Sona Erişine, İstanbul 1990, s.161.

² Daniel Goffman, *İzmir and the Levantine World 1550-1650*, Londra 1990, s.11-14.

³ Bu iki gezginin İzmir gözlemleri birlikte görmek için bkz. Tuncer Baykara, *İzmir Şehri ve Tarihi*, İzmir 1974, s.29-32, 96.

⁴ Suraiya Faroqhi, *Towns and Townsmen of Ottoman Anatolia-trade, craft and food production in an urban settin, 1520-1650*, Cambridge 1984, s.14.

⁵ Mübahat Kütükoğlu, *a.g.e.*, s.100.

Evliya Çelebi'nin ardından Chardin (1672), Spon-Wheler (1675) gibi gizginlerin⁶ gözlemleri, İzmir'in bu devirde hangi noktaya geldiğinin en güzel kanıtıdır. Chardin, İzmir'de İngiliz ve Hollandalıların ticarete ilk sırada yer aldığını bildirir (s.36-39). Ancak Fransa'nın Doğu Akdeniz Kumpanyası (Levant Compagnie) bu iki ülkenin aksine başlangıçtan beri mevcut olmayıp kurulalı henüz bir-iki yıl olmuştur (1670). Üstelik Fransızlar onlar gibi %3 değil, %5 gümrük vergisi ödemektedir (1673'de %3'e iner); Nihayet Fransızlar 1740 kapitülasyonları gibi çok avantajlı bir antlaşmaya henüz sahip değildir. Nitekim, daha sonraki yıllarda sık sık Fransızlardan, onların bu şehirdeki etkinliklerinden bahsedilecektir. Bunu göreceğiz ancak daha önce bu şehre ne zaman ve nasıl yerleştiklerini inceleyelim.

Sakız Adası'ndan İzmir'e⁷

Fransızların Doğu Akdeniz'deki rollerinin Haçlı Seferlerinden sonra çok azaldığı; Doğu Akdeniz limanlarıyla ilişkiler kurup, bölgenin ticaretine hakim İtalyan Cumhuriyetlerine karşı mücadele veren, bankacılıktan tekstile pek çok alanda etkinliği ile tanınan Brouge'lı iş adamı Jacues Coeur'un (1350- Sakız 1456) izinden giden Fransızlar'a pek rastlanmadığı bilinmektedir. Fransızlar'ın bu pasif rolü bir yüzyıl sonra 1536 Ahidnâmesi ile değişmeye başlar. Bu antlaşmaya göre Venedik dışında, Osmanlı limanlarında kabul görece tek bayrak Fransız bayrağıdır. Nitekim, 1537'de Baron de Saint-Blancord emri altındaki bir donanma, Fransız bayrağını tüm Osmanlı ülkelerine gösterecek şekilde büyük bir Akdeniz turundan sonra Marsilya'ya döner. XIII. Lois döneminden (1498-1515) itibaren Osmanlı limanlarına gemi göndermeye başlayan Güney Fransızlar, böylece I. François devrinin (1515-1547) sonlarına doğru yerleşenlerin sayısı artmış olmalı ki IV. Henri dönemi (1589 - 1610) çeşitli Osmanlı liman-

⁶ J. Chardin, *Voyage de Paris à Ispahan I* (de Paris à Tiflis), 1983 Paris, s.36-51. Seyahati Spon'dan önce olan Chardin, eserini Spon'dan sonra ilk defa 1711 yılında yayınlamış; bu nedenle de Spon'un kitabında (J. Spon et G. Wheler, *Voyage d'Italie, de Dalmatie, de Grèce et du Levant fait aux années 1675-76*, Lyon 1678, 3 cilt) değinmediği konulara değinmiştir.

⁷ Metin içinde verilen notlar dışında, bu sentez bölüm için bkz: Paul Masson, *Histoire du commerce français dans le Levant au XVII e siècle au XVIII e siècle*, New York 1967, s.371; Robert Paris, *Histoire du commerce de Marseille*, T.V., de 1660 à 1789-Le Levant, Paris 1957, s.53-67, 80, 201, 205, 210 ve 221; Livio Missir, *Epitaphier des grandes familles latines de Smyrne*, Bruxelles 1985, s.31, 307-310; Chevalier D'Arvieux, *Mémoires du Chevalier d'Arvieux*, Paris 1735, T.1, s.36-37; İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III. cilt. 2. kısım, Ankara 1961, s.303-304; Robert Mantran, *Istanbul dans la seconde moitié du XVII e siècle*, Paris 1962, p.552; Serap Yılmaz, *La soie dans la relations commerciales entre la France et l'Empire ottoman au XVIII e siècle* (1700-1789), Yayınlanmamış doktora tezi (Paris-Sarbonne Üniversitesi/Paris IV, 1985) s.14; T. Baykara, a.g.e., s.57, 94, 9 ve 95.

larında Fransız kolonilerinin kendini gösterdiği devir olarak bilinir. Demek ki yerleşim için II. Bayezit'dan I. Ahmet'e hatta II. Mustafa'ya kadar uzun bir süreç söz konusudur.

Bu koloniler küçük birer Cumhuriyete benzetilir: Herhangi bir Osmanlı limanında Hıristiyanlara ayrılmış mahallelerde yaşayan koloni halkı hem şef hem yargıç hem de koloninin koruyucusu olan konsolosun başkanlığında bir meclis oluşturmakta ve işleri hakkında karar verebilmektedir.

Fransızların Osmanlı limanlarına yerleşmesi ve konsolosluk açma meselesi aslında karanlıkta kalmış ve çok az tanınan konudur. Dolayısıyla, İzmir'e yerleşmeleri de 17. yüzyılın II. yarısında 1664-1684 arası sürdürülen reformlara kadar, Fransız konsoloslukları bir çeşit özel mülkiyet karakteri taşımaktadır. "Ferme" (bir tür iltizam) denilen sistemin uygulandığı bir alan olarak, konsolosluklar kişilere satılmakta; herhangi bir limanın konsolosluğunu özel mülk gibi ele geçiren kişi, ilgili limana gitmeyip oraya bir başkasını gönderebilmektedir. Sözü edilen reformlarda Fransa Hükümeti, konsoloslukları kişilerden geri satın alma ve onları resmi, millî kılmaya çalışmış, sonuçta amacına ulaşmıştır. Fransız konsoloslukları ilk olarak 1548'de Trablusşam'da, sonra İskenderiye'de, daha sonra diğer limanlarda bulunuyor olmalıdır. Daha kesin olan ise 1610 yılına gelinceye kadar Fransızlar'ın Osmanlı İmparatorluğu'nda beş adet konsolosluğun varlığıdır: Trablusşam, İskenderiye, Sakız, Antalya ve Zanta.

Fransızlar'ın Batı Anadolu ile ticari ilişkileri konusunda karşımıza önce Sakız Konsolosluğu çıkıyor ise de Konsolosluğun gerçek adı "Eski Foça Konsolosluğu" olmalıdır. Ancak Konsoloslukların özel mülkiyet karakteri taşıdığı bu dönemde, Kuzey Afrikalı korsanların çoğu kez çekildiği yer, korsan yuvası olarak tanınan, hatta Femandel'in (1630) "korsan korkusundan ayak basmaya cesaret edemedik" dediği Foça'da hiç bir konsolos oturmuşa benzemez. İzmir'e gelince; bu sırada henüz sorunları bitmemiş küçük bir yerleşim merkezidir. Bu durumda toprağın zenginliği ve kalabalık nüfusu ile büyük bir ticareti besleyebilecek güçte olan Sakız Adası yeğlenmiş; Çeşme'nin tam karşısındaki bu ada IV. Henri (1589-1610) döneminde ve XIII. Louis döneminin (1610-1643) başlarında "Eski Foça Fransız Konso-

losluğu'nun merkezi olmuştur. Sakız merkez iken İzmir'de oturan bir konsolos yardımcısından söz edilebilir mi? İzmir'e yerleşen Fransızlar var mıdır? Sayıları ne kadardır? Bunlara şimdilik yanıt veremiyoruz.

Başta İzmir, Çeşme, Yeni Foça; daha sonra Kuşadası, Efes olmak üzere, daha pek çok limanlarla birlikte; Bozcaada, Midilli, Sakız Adası dahil Batı Anadolu kıyıları ticaretine ilişkin; ve (?) isimli Fransızın ölümüyle boşalan "Eski Foça Konsolosluğu"nu Claude Rigon 19 Ocak 1610'da satın alır. Aynı tarihte, Polonyalı Simeon'a göre, İzmir'de İpek ticaretini ellerinde tutan Ermeniler'in hane sayısı 100 dür. Bu arada Osmanlı-İran Savaşları (1603-1611) sona erip Nasuh Paşa Antlaşması ile Şah Abbas, Osmanlı Devleti'ne yılda 200 deve yükü ipek vermeyi vaad ederken; Osmanlılar'ın Akdeniz'de Malta Şövalyeleri ile mücadeleyi sürdürdüklerini hatırlayalım. Konsolosluk merkezinin İzmir'e geçişinde ipek ticaretinin rolü bilinse de Garp Ocakları Meselesi'nin rolünü tam olarak belirlemek zordur.

İzmir'in Fransız Konsolosu olarak bilinen Claude Rigon'u (1610-1622) Samson Napollon izler (1623-1624). Daha sonra Marsilya'nın tanınmış ailelerinden Dupuy Ailesi gelir ki bu aile yarım asırdan fazla İzmir Konsolosluğunu elinde tutmuştur (1624-1684). İzmir St. Policarpa Kilisesi onların dönemine aittir (1630). Dupuy'ler önce "fermier" olarak görev yaptıkları konsolosluğu, 1657 yılında Kond de Brienne'den 75.000 livres karşılığı satın aldılar. Seyyah Chevalier D'Arvieux Aralık 1653'de şehri ziyaretinde, M. du Roure, Dupuy Ailesi için konsolos olarak çalışmakta olup, konsolosluk yalnız İzmir şehrini değil, Anadolu'nun tüm limanlarını kapsamaktadır. Konsolosluğun bulunduğu bina sahilde olup, seyyaha göre (1654) hiç dışarı çıkmadan üstü örtülü tahta bir galeri, geçit ile cadde aşılıp, karşısındaki Kapusin Kilisesi'ne (Kapsin Manastırı'nın) ulaşmak mümkündür. Konsolos, aralarında D'Arvieux'un da bulunduğu tiyatro grubuna, Corneille'nin "Nicomedia" piyesini oynamaları için, Konsolosluğun büyük salonunu açmıştır. Bu, Fransızlar'ın şehirdeki kültürel etkinliklerinin ilkidir, arkası gelir.

Merkez İzmir olunca, artık Sakız'a İzmir Konsolosu tarafından konsolos yardımcıları gönderilmeye başlanır. Bu yardımcılar yerli Hıristiyanlar arasından atanmakta; Sakız'dan ipek ipliği, pamuk, şarap, terebentin ve Ada'nın meşhur sakızı ithal edilmektedir. Konso-

los yardımcısının bulunduğu diğer liman Kuşadası'dır (Echelle Neuve). Ancak bu limanın İzmir'e sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte Kuşadası'ndan büyük miktarda pamuk yüklenmektedir. Bir ara Fransızlar, gemilerini İzmir'de değil Kuşadası'nda boşaltarak, mallarını karayolu ile İzmir'e getirirler. Çünkü, konsolos yardımcısı bölgenin yöneticileri ile anlaşmayı başarmış, sonuçta giriş vergilerinin miktarını düşürmüştür. Ne var ki Fransızlar'ın bu avantajı, İzmir gümrük emirlerinin durumu farkedip İstanbul'a şikayetleri ile sona erer. 1650'ye doğru buradaki konsolosluk kapatılır. Sakız'a gelince etkinliğini sürdürür. 1650'de 30.000 kişinin yaşadığı bu adaya İzmir, İstanbul, hatta Selanik'e giden gemiler uğramakta; kaptanlar buraya Doğu Akdeniz limanlarının durumu, korsanlık ve ticaret üzerine bilgi almaya gelmektedir. Fakat 1694'deki Venedik ile mücadele, Sakız Adası'nın ticaretini zayıflatır. 1715'e kadar Ada'da tek bir Fransız vardır. Ticari etkinlik tamamen İzmir'e kaymıştır.

İngiliz ve Hollandalıların aksine Fransızlar'ın Osmanlı limanlarındaki ticaretinin başlangıçtan itibaren kumpanya şeklinde organize olmaması da en az konsolosluk meselesi kadar önemli bir konudur. Her ne kadar Marsilyalılar'ın bir veya iki Osmanlı limanı ile sınırlı; iki veya üç tüccarla birlikte ortaklık kurma alışkanlığı var ise de gerçek kumpanya (Levant Compagnie) daha önce bahsedildiği gibi ancak 1670'te kurulur. Böylece IV. Henri'nin ölümünden (1610) itibaren Fransız Hükümetince, Marsilyalı tüccarlara (Ticaret Odalarını 1650'de kurarlar) ve onların özel girişimlerine bırakılmış ticarete; bir başka deyişle krala bağlı olmayan, kendi hesabına ticaret yapan tüccarların ticaretine, çeki düzen verilmeye başlanır. Önce 20 sonra 18 ortaklı ve her ortağın 30.000 livres sermaye koyarak katıldığı; Paris merkezli Doğu Akdeniz Kumpanyası'nın temsilcileri (commis) bir yıl sonra Halep, Kahire gibi büyük merkezlerle birlikte İzmir'de de görülmeye başlar. Kumpanyanın amacı para ticaretini kaldırmak, takas yolu ile bilhassa yünlü kumaş karşılığı ham madde alımlarını sağlamaktır. Bu kumpanya 1685'te Akdeniz Kumpanyası (Compagnie de ile Méditerranée) ismiyle yeniden organize olmuş ise de etkinliğini ancak 1690 yılına kadar sürdürebilir.

Frenk Caddesinin Fransız Sakinleri (1670)

İzmir'de Fransız Konsolosu Anthonie Fouquier'in isteği üzerine, şansölyesinin (kamçıların) 2 Eylül 1670 tarihinde hazırladığı bir listeden, şehirde 269 kişiden oluşan büyük bir Fransız kolonisinin bulunduğu anlaşılmaktadır: 101 aile reisi, 28 kadın, 56 çocuk, 84 hizmetkar ve köle⁸. Liste incelendiğinde dikkat çeken başlıca noktalar şunlardır:

- Koloninin esas elemanını oluşturması gereken tüccarlar, prensip olarak onların günlük ihtiyaç ve ticaretlerine yönelik türlü gereksinimlerine cevap vermek üzere mevcut bulunması gereken çeşitli sanatkar ve hizmetli grubunun, nerede ise, üçte biri kadardır. Hem kendi hesabına ticaret yapmak hem de Marsilya'daki bir ticaret evinin komisyonculuğunu yapmak; belli bir tüccarla veya herhangi bir tüccarla ortak olarak ticaret yapmak; belli bir tüccarın veya herhangi bir tüccarın yanında çalışmak ve ticareti öğrenmek; kendi hesabına ticaret yapmak gibi farklı amaçlarda İzmir'e gelen 30 kadar tüccar vardır.

- Mesleğini (doktor, cerrah, eczacı, aşçı, hancı, boyacı, çilingir, oduncu, baltacı, terzi, hallaç, saatçi, gömlekçi, kundura tamircisi, tornacı, derici, makaracı, pamuk istifçisi, tuhafiyeci, şekerci, fırıncı, imbikçi...) icra etmeye gelen kalabalık sanatkar ve hizmetli sınıfının dışında, hiç bir mesleği olmayıp, İzmir'de yaşayan bir akrabasının yanında oturmak veya bu şehirde iş bulmak için gelenler de vardır. 2,5 yıldır İzmir'de yaşayan 31 yaşındaki Jacques Decugis İzmir'e akrabasının yanında oturmak için gelmiştir; hiçbir mesleği olmayan 50 yaşındaki Marsilyalı Matheiu Agnesi 19 aydır İzmir'dedir ve Rum fırıncının yanında Fransız evlerine ekme taşımaktadır. Bunların yanı sıra, Malta'da satın aldığı birkaç Türk köleyi İzmir'e getiren, bu köleler için fidye ödemek üzere olan 43 yaşında ve bir yıldır İzmir'de oturan Martinikli Claude Boje ile, İzmir'e kendine ait paraları toplamaya gelen ve 15 yıldır şehirde oturan 59 yaşındaki Christophe Cruvellier gibilerini de görüyoruz. Tüccarların yalnız 5'i evli iken, sanatkarların 22'si evlidir. Her iki grupta da evliler birkaç istisna dışında İzmir'de, bizzat bu

⁸ AE BI 1042 (2 Eylül 1670), Yayınlayan: Marie de Testa-Antoine Gautier, *Les Français du Levant, Echelle de Smyrne (1670-1810)*, Saint-Cloud 1990, s.2-14.

şehirden veya yakın adalardan gelen Rum hanımlarla yapılmıştır. Çocuklardan bazıları Fransa'da olabiliyorsa da çoğunluğu ailesinin yanında İzmir'de yaşamaktadır.

- Evlilik bağı olmaksızın, kendi isteğiyle İzmir'e gelen bir tek kadın Fransız vardır: Anne Cordonne. Mesleksiz, 1667 yılında 53 yaşındayken oğlunun yanında yaşamak için İzmir'e gelmiş, daha sonra bu şehirde evlenmiştir. 1670'te "giysi temizleyicisi" olarak çalışmaktadır.

- İzmir'deki Fransızların tam olarak nereden geldikleri, nereli oldukları konusunda 25 kadar değişik, küçük veya büyük, yer ismi geçiyor ise de (Paris, Bourgogne, Berry, Lyon, Dauphiné, Grenoble, Toulouse, Carcasson, Narbonne, Montpellier, Toulon, Marsilya...) sanatkâr ve hizmetkârlar Güney Fransa'daki değişik şehirlerden; tüccarların neredeyse hepsi tek bir şehirden, Marsilya'dan gelmektedir.

- İzmir'de kalış süreleri 10-30 yıl arası değişen, bir başka deyişle (1640-1660 arası) İzmir'e gelen 20'den fazla Fransız vardır. Şehirde kalış süresi 1 ay ile 35 yıl arasında değişmekte ise de 35 yıldır İzmir'de oturan tek bir kişi bulunmaktadır: Vattes'li (Douphiné bölgesinde) aşçı Esprit Bourrely. Bu aşçı 1635 yılında 19 yaşındayken mesleğini yapmak için İzmir'e gelir. 1670 yılında han çalıştırdığı, balıkçılık ve avcılık yaparak geçindiği not edilmiştir. İzmir'de Tire doğumlu bir Rum hanımla ikinci evliliğini yapmıştır. İlk eşinden bir kızı vardır. Anna Bourrely isimli bu hanım Jacques Gros isimli diğer Fransız bir aşçı ile evlidir.

- İlginç olan diğer bir nokta da İzmir'deki Fransız nüfusun gençliğidir. Kadın ve çocuklar bir yana, kolonide 20-40 yaş arasındakiler çoğunluktadır. 50-60 yaş arası 10 kişi; 63 yaşında tek bir kişi vardır. 63 yaşındaki Marsilyalı Pierre Fabre, 1 aydır İzmir'de oturmaktadır. 35 yaşında ve iki yıldır İzmir'de oturan kayınbiraderi Marsilyalı tüccar Marc Gache ile birlikte ticaret yapmak amacıyla gelmiştir.

- Geliş nedenleri dışında etkinlik gösterenler veya göstermek isteyenler de yok değildir:

• Marsilyalı boyacı Jean Ripport: 38 yaşında bir yıldır İzmir'dedir. Aslında gemi ile seyahat için gelmiş, bu şehirde mesleğini yapması, uygulaması önerilince konu ile ilgilenmiş ancak engeller çıkması üzerine şehirden ayrılmaya karar vermiştir.

- Montpellier'li Jean la Rivière; 28 yaşında, 16 aydır İzmir'dedir. Flaman konvoyuyla gelen bu asker, şehirde kalıp saatçilik mesleğini öğrenmeye karar vermiştir.

- Jacque Gantaume, imbikçi damıtıcı (dystileur) : 49 yaşında, 10 yıldır İzmir'dedir. İran'a gitmek için gelmiş, ancak seyahatine devam etmeyip İzmir'de kalmış, 1670'te şekerçilik yapmaktadır.

- Victor Paix, 40 yaşında aşçı, 17 yıldır İzmir'de, bir Fransız tüccarın yanında çalışmak için gelmiş, 1670'te şarap satarak geçimini sağlamaktadır.

Bütün bunların yanı sıra hayal kırıklığına uğrayan, aradığını bulamayanlar da vardır :

- Marsilyalı Pierre Anthoine Creissel : 25 yaşında, bir tüccarın bürosunda katiplik yapmak ve birkaç tüccarla birlikte oturmak için gelmiş, ancak 5 aydır İzmir'de olmasına karşın hâlâ iş bulamamıştır.

- Marsilyalı terzi Jean Anthoine Bertemly : 25 yaşında dört aydır İzmir'dedir. Bununla beraber Fransa'ya dönmeyi düşünmektedir.

Belki Jean Rolond'ı da burada saymak gerekli : 31 yaşında 10 yıldır İzmir'de oturmaktadır. Değişik tüccar evlerinde aşçılık yapan bu Fransız 1670'te işsizdir.

Fransız aşçılardan iyi iş bulanlar da vardır. Örneğin, 33 yaşındaki Anthoine İmber, bir Flaman tüccarın; 50 yaşındaki Caillot 29 yıldır Hollanda Konsolosu'nun; 26 yaşındaki Pierre Honore üç aydır İngiliz Konsolosu'nun evinde aşçılık yapmaktadır. İlginç bulduğumuz son iki isme gelince :

- Pierre Rambert, 39 yaşında Marsilyalı kasap, onbir yıldır İzmir'de olup, han çalıştırmak için gelmiş ve halen bu işi yapmaktadır.

- Marsilyalı "jeu de paume" (Tenis oyununun ilk şekli) ustası, 50 yaşındaki Luc Bassillon bu şehirde önemli bir kişi ile anlaşarak tenis kortu (kapalı olmalı) yapmak için gelmiş olup, beş yıldır İzmir'de yaşamaktadır.

2 Eylül 1670 tarihinde, İzmir Fransız Konsolosluğu tarafından hazırlanmış olan listeye göre incelemiş olduğumuz bu koloni, ticaretin kumpanya şeklinde organize edilmediği döneme aittir ve 17. yüzyılın ortalarından itibaren şehirde önemli bir sosyal olayın "göçmen"

olayının yaşandığını göstermesi açısından ayrıca önemlidir. Bir iki ay sonra, 15 Kasım 1670'de hazırlanan ikinci bir listeden⁹, sanatkâr ve hizmetli sınıfının azaltılıp, ticaretle uğraşan grubun (her kademedeki ve ilk listede görülen tüccarların çoğu mevcut olmak üzere) 70 kişiye çıkacak kadar artırılarak, bundan böyle limanlarda gerçek bir tüccar kolonisi" yaratılmak istendiği anlaşılmaktadır¹⁰. Önemli bir sorun olan dil meselesine gelince, bunu çözmek için "Dil Öğlanları" (Jeune de Langue) kurumu bir yıl önce, 1669'da, devreye sokulmuş bulunmaktadır¹¹.

• 1673 kapitülasyonları ile Fransız gümrük vergisinin, İngiliz ve Hollandalılar'ın verdiği orana, %3'e indirilmesi; Fransa'nın "En fazla müsaadeye mazhar ülke" konumunu elde etmesi, Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Fransız tüccarlara, sonuçta Venediklileri safdışı etmeye imkân vermiştir. Artık İngiliz ve Hollandalı tüccarlarla özellikle de birincilerle çetin bir rekabet dönemi başlar.

Bu sırada İzmir'de önemli bir diplomat, aynı zamanda bir Osmanlı tarihçisi olan ünlü Paul Rycaut İngiliz Konsolosu olarak görev yapmaktadır (1667-1678)¹². Gezgin Spon (1675) İzmir'in Fransız Konsolosu ile ilgili olarak "Sayın Dupuy'un yerine görev yapan Chambron'u da gördük; bundan böyle konsoloslar, konsolosluğun bulunduğu yerde oturmak zorundadırlar" demekle yetinirken, İngiliz Konsolosu'na büyük bir yer ayırmakta, eski ve yeni Yunanca, Türkçe, Latince, Fransızca ve ana dili olarak İngilizce bilen Ricaud'yu haklı olarak uzun uzun övmektedir. Gezgine göre İngiliz tüccarların şehirde saygın bir yeri vardır: Gümrük memurları, çoğu İngiltere'deki zengin ticaret evlerinin temsilcileri olan, saygıdeğer İngiliz tüccarlarının mallarını açıp bakmamaktadır. Spon'a göre şaşırtıcı olan, İmparatorluğun diğer yerlerinde olduğu gibi İzmir'de de gümrükten mal kaçırmanın malına el konmayıp, normal gümrük ücretinin iki katı ile yetinilmesidir¹³.

⁹ İzmir Konsolosu Anthoine Fouquier'in, 12 Haziran 1670'te, Kral XVI. Louis'in emri doğrultusunda, Colbert tarafından kendisinden istenmesi üzerine hazırlanmış olduğunu belirttiği, 15 Kasım 1670 tarihli ikinci liste, ilk listeye göre daha az detaylıdır (AE BI 1042, yayınlayan Marie de Testa... a.g.e., s. 14-18).

¹⁰ Tüccar sınıfının kendi içindeki hiyerarşisi için bkz: R. Paris, a.g.e., s.231-235.

¹¹ R. Paris, a.g.e., s.225-228.

¹² Sonia P. Anderson, *An English Consul in Turkey, Paul Rycaut at Smyrna, 1667-1678*, Oxford 1989.

¹³ J. Spon-G. Wheeler, a.g.e., T1, s.304, 309-311.

Diğer limanlara göre İzmir, Fransızlar için her ne kadar sakin; bölge yöneticilerinin kendilerinden daha nadir fidye (avate) isteyebilecekleri bir yer gibi görünüyor ise de; geceleri gümrük görevlilerini şaşırtarak, Frenk Caddesi'nde liman boyunca uzanan evlerinin denize uzanan bahçelerinden, kıymetli mallarını gizlice mağazalara koyan Fransız tüccarların; gümrük vergilerini ödemediği limandan ayrılan gemi kaptanlarının; piyasaya kalp para sürenlerin olduğu bilinmekte olduğundan, bu ve benzeri aykırı davranışların İzmir'de de cezasız kalacağı açıktır. Diğer taraftan Marsilyalı tüccar aileleri, çocuklarını genç yaşta Osmanlı limanlarına gönderirken, işlerini geliştirmek; çocuklarına şahsi gelir sağlamak, kendi tacaret evleri için emin temsilciler (regisseur) bulmayı düşünmektedir. Bu gençlerin ticaret dünyasına girerek çiraklık yaptıkları şehirlerde aileden uzak özgürlüklerini yaşamak isterken sergiledikleri taşkınlıklar da cezasız kalmamış, kısaca her skandal sonrası, bize göre, İzmir'de de fidye ile sonuçlanmıştır. Bölge yöneticileri tarafından koloniden istenen toplu parayı ifade eden fidye, böylece, korsan, deprem, veba, yangın gibi bir endişe kaynağı olmuştur¹⁴. Konsolos dahil tüm Fransızlar, İzmir'de 17. yüzyıl sonlarına kadar, bazen çok pahalıya mal olacak şekilde, dinî yapı ve misyon için de katkıda bulunmaktaydı: 1692'de, Konsolos İzmir'deki Kapusinlere sabah akşam yemek çıkarırken; koloni mensuplarının mağazalarının kirası; konsolosluga ait ve önce gemi başına 5 kuruş demir atma vergisi -bu vergilerin kalkmasından sonra belli bir miktarda para- yine dinî gruba akıtılmaktadır¹⁵.

Arada kesinti olmakla birlikte 1673-1679 dönemi Fransız ticaretinin Osmanlı limanlarında yeniden atılım yaptığı bir devirdir¹⁶. Bu dönemde İzmir'deki Fransız tüccarlarının gemilerine yükledikleri, diğer Avrupalılar'dan farksız olup, önce Ermeniler'in karayoluyla şehre getirdikleri İran İpeği, sonra Manisa pamuklu bezi, pamuk ipliği, tiftikten (Moher, Angora) boyalı ve parlak kumaşlar (Camelots d'Angoura); tütün ve tıpta kullanılan bir bitki suyudur (Scommone)¹⁷. Ancak, 1688 depremi bu şehirdeki ticari gelişmeyi bir ara durdurur. Koloni

¹⁴ R. Paris, *a.g.e.*, s.214, 306-310; P. Masson, *a.g.e.* (XVIII.yy), s.20, 159, 284-285, 276-277 ve 468.

¹⁵ P. Masson, *a.g.e.* (XVII. yy) s.1-3, 7, 10-12, 18, 22-23; R. Paris, *a.g.e.*, s.174-176, 248, 274-278; D'Arvicux, *a.g.e.*, T1, s.55-56, 11-112.

¹⁶ R. Paris, *a.g.e.*, s.84.

¹⁷ J. Spon et G. Wheler, *a.g.e.*, s.309-310.

gerçekten çok büyük maddi ve manevi kayba uğrar: Konsolos Louis-Marseilli Fabre (1685-88) evinin yıkıntıları altında kalarak ölür; geçici olarak İzmir'e konsolos atanan Büyükelçi sekreteri Joseph Blondel'in, şansölye Pierre Chaulier aracılığıyla topladığı mecliste 2 tüccar temsilcisi (débuté), 14 tüccar ve 8 kaptan bulunmaktadır; İstanbul'daki Büyükelçiden depo olarak yararlanılmak üzere kullanılmayan büyük bir gemi istenir; Aralarında 13 kişiden oluşan ailesiyle birlikte konsolos ailesiyle konsolos birinci tercümanının bulunduğu 35 Fransız yığıntılar altında kalır; 40 kadar Fransız Sakız'a, 10 kişilik ailesiyle Fransız cerrah Halep'e, iki kızı Sayda'ya, Kapusin peder Adalara gider; 31 Temmuz'da İzmir'de birkaç din adamı, 22'si tüccar olmak üzere toplam 50 Fransız kalmış; Konsolosluk Buca'ya taşınmıştır¹⁸. 1688'in yaraları sarılmadan yüzyılın son büyük tehlikesi başgösterir: 1694 Venedik Ablukası. İzmir'in Fransız Konsolosu (Lois ve Rians) ile birlikte İngiltere ve Hollanda konsoloslarının girişimi sayesinde, Venedik Filosu'nun körfezden çekilmesi sağlanır¹⁹. Ancak, ticaretin gelişmesi 1694-97 arası tüm Osmanlı limanlarında durmuştur. Fransa'nın toplam ithalatı 1694 yılında 8.817.000 livres iken, 1695 yılında 2.009.000 livres'e düşer. İzmir'in payı da azalmıştır²⁰. İhracata gelince bu 1695 yılında Fransızlar ne İzmir'e ne de başka limanlara ihracat yapabilir²¹.

Genel olarak Marsilya Ticaret Odası'nın "oturma izni" ile yasal, bazen kaptanların "oturma izni" aramaksızın gemilerine almaları ile kaçak olarak İzmir'e gelip yerleşen Fransız göçmenler, diğer Osmanlı limanlarında görüldüğü ve diğer Avrupalılar'da izlendiği üzere, dikkat çekmeden şehirde dolaşabilmek, farkedilmeden işlerini yürütebilmek için Türk usulü giyim ve kuşama tercih etmişlerdir: elbise, üstlük, sakal, fes-türban. Bayanlar da aynı şekilde oryantal giysiyi yeğlemiş, ancak yerli hıristiyan hanımlar gibi peçe kullanmamıştır²². 1691 yılında İzmir'i ziyaret eden Jean du Mont'un²³ gezi notlarında bulunan ve

¹⁸ Constantin Iconomos, *Etudes sur Smyrne* (Yunanca aslından çev. B.F. Slaars), İzmir 1808, s.128-131.

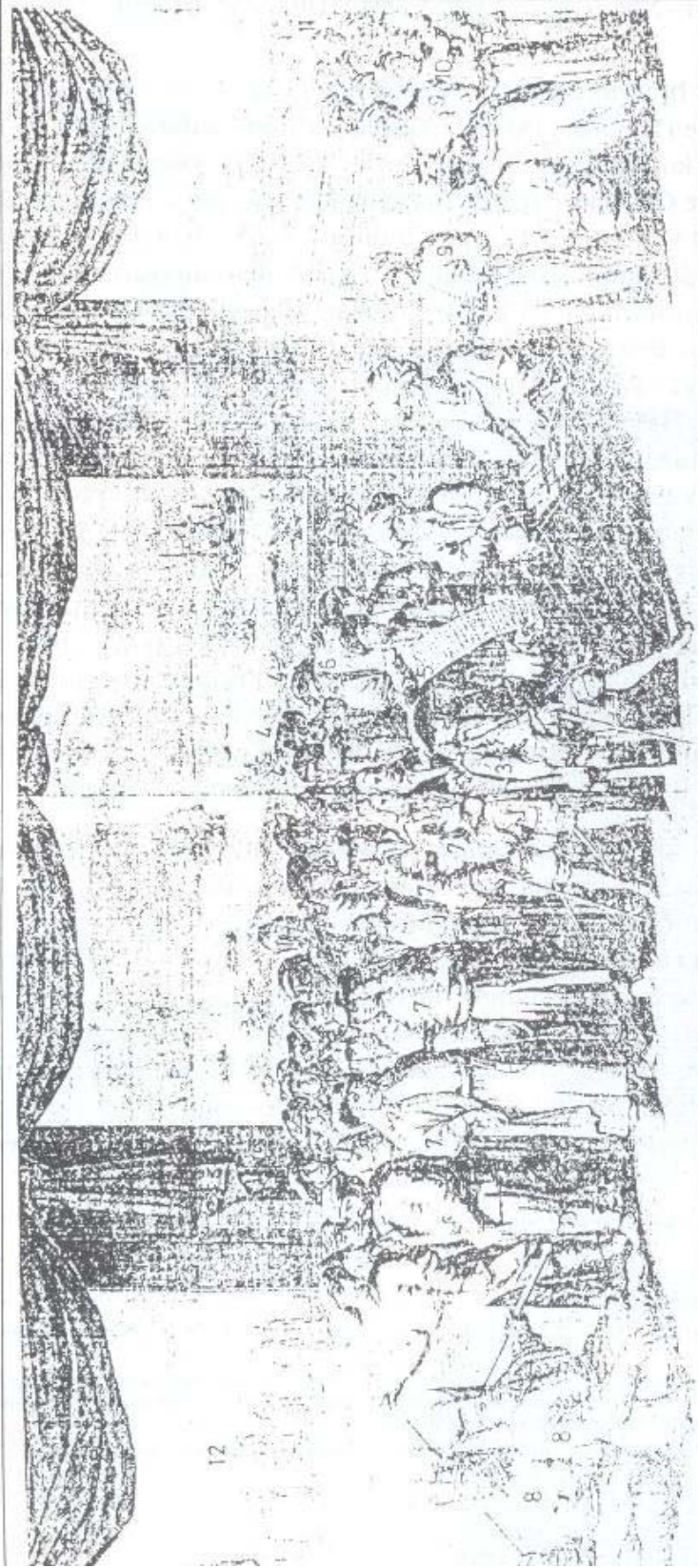
¹⁹ G. Iconomos, *a.g.e.*, s.44.

²⁰ P. Masson, *a.g.e.*, (XVII yy), s.294

²¹ Necmi Ülker, *The Rise of İzmir, 1688-1740* (yayınlanmamış doktora tezi-Michigan Üniversitesi 1974), s.142.

²² Sonia P. Anderson, *a.g.e.*, s.6.; *l'Orient des Provençaux dans l'histoire (Kasım 82-Şubat 83)*, Marsilya 1982, s.189 (tam olarak 59 numaralı resme bkz: "Hamama giden Frenk hanımı); P. Masson, *a.g.e.*, (XVII.yy), s.417, 468; R. Paris, *a.g.e.*, s.269-271.

²³ Jean Du Mont, *Voyages de Mr. Du Mont, en France, en Italie, en Allmagne... et en Turquie*, t.2 (La Haye 1699).



Fransız Konsolosu İzmir Kadısı Huzurunda (17.y.y sonu)

Kaynak: Voyages de Mr. Du Mont, en France, en Italie, en Allemagne, à Malthe et en Turquie, t.II (La Haye 1699, 2.tbs.)
 1. Kadi, 2. Kadi Yardımcısı, 3. Fransa Konsolosu, 4. Konsolos Tercümanları, 5. Kapitülasyon, 6. Sultan'ın Fermanı,
 7. Fransız Tüccarlar, 8. Konsolosa Relakat Eden Yeniçeriler (Yasakçılar), 9. Kadi'nin Kahve Sunan Hizmetkarları,
 10. Kadi'nin Kolonya Sunan Hizmetkarları, 11. Kadi'nin Çeşitli Hizmetkarları, 12. Dışarda Gezinmekte Olan Konsoloslar.

Fransız konsolosunu (Bu sırada Joseph Blondell'in bu görevde olduğunu hatırlatalım) İzmir Kadısı huzurunda gösteren bir resimden (estampe) Fransa ile Osmanlı Devleti arasındaki ilişkilerin görece olarak düzeldiği bu devirde, Fransız tüccarların alışkanlık, emniyet ve rahatlık açısından uzun elbise giymeyi sürdürmekte olduğu; bununla birlikte sakalın kesilip, pudralı peruk ve şapka kullandığı anlaşılmaktadır. Konsolosların her zaman pudralı peruk ve şapka taşımış olduklarının bilinmesine rağmen; konsoloslar için üniforma zorunluğu, ekonomik nedenlerle 1776 yılından itibaren söz konusu olduğu; ancak bundan sonra Frenk usulü mavi çuha giysi, yanda kılıç, pudralı peruk ve şapka ile dolaşmaya başladıkları gözönüne alındığında, resimde Fransa Konsolosu ve iki tercümanını üniformalı görmek ilk bakışta şaşırtıcı olabilir²⁴. Bunu iki nedenle açıklamak mümkündür: İzmir diğer limanlara göre yabancıların görece daha özgür yaşadıkları bir şehirdir; daha da önemlisi, neticede, resmi bir ziyaret söz konusudur.

1740 Kapitülasyonları; Fransız Himayesi

Diğer Osmanlı limanlarında olduğu gibi, İzmir'de de limana gemilerin girdiğini görmek Fransızlar için büyük bir sevinç kaynağıdır. Eğer aralarında büyük bir tüccar, geminin yükü ile ilgili ise eğlenceler düzenlenmekte; uzaktaki ailelerden veya diğer limanlarda oturan hemşerilerden gelen haberin içeriğine göre Frenk Caddesi'nde kaygı veya sevinç rüzgarları esmektedir²⁵. 18. yüzyılda Koloni böyle günleri kuşkusuz pek çok yaşamıştır. Bilindiği gibi İzmir bu yüzyılda 100.000 kişilik nüfusu (Lucas 1714) ve ekonomik etkinliği ile Akdeniz dünyasında önemli bir yere sahiptir. Tournefort (1702), Pockacke (1739), Chandler (1764-65), Dollaway (1794) başta olmak üzere sayıları onbeşe ulaşan yabancı ve hatta biri yerli gezginin notlarında betimlediği şehir, yüzyıl boyunca Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomi hayatında büyük bir yer tutar²⁶.

²⁴ R. Paris, *a.g.e.*, s.271.

²⁵ R. Paris, *a.g.e.*, s.176.

²⁶ Yerli gezginlerinin sayısının daha fazla olduğunu ancak günümüzde bunların eserlerine henüz ulaşılmadığını düşünmekteyiz. İsmi bilinmeyen Türk gezgininin eseri için (*Tuhfe-i Nekat...*, Yazma, Topkapı Emanet, no. 1564) bkz: T.Baykara, *a.g.e.*, s.33, 96. Yabancı seyyahların bibliyografisi için bkz. M. Vivien St. Martin, *Description historique et géographique de l'Asie Mineure, t.11, Paris 1852; André Léal, Voyages en Levant pendant XVI e XVII e et XVIII e siècles, Budapest, 1897.*

Bu asrın büyük bir bölümünde Osmanlı Devleti ile Batı Avrupa arasındaki ticarete Fransızlar hakimdir. 1723-1789 arası, İzmir Avrupa ticaretinde en önemli liman olurken, Fransızlar da bu şehirdeki Avrupalılar arasında en faal millet olarak dikkat çeker²⁷. Fransız-Türk dostluğunun (1740-1788) sonunda (1788), Büyükelçi C. Gouffier, bize göre fazla ileri giderek, Osmanlı İmparatorluğu'nun Fransa'nın bir kolonisi olduğunu söylemesi²⁸ aslında iki ülke arasındaki ilişkilerin yoğunluğunu ifade ediyor olması açısından önemlidir.

İzmir, daha 1700 yılında, Fransa'nın tüm Osmanlı limanlarına göndermiş olduğu 31 büyük (vaisseaux) 20 küçük (barques) olmak üzere toplam 51 geminin önemli bir bölümünü kendine çekecek kadar aktif bir limandır. Yetkililer, Marsilya'dan İzmir'e gidecek gemi sayısını senede 10 büyük ve 4 küçük toplam 14 gemi olarak belirler. Bu sayıya ulaşan başka bir liman yoktur²⁹. Fransızlar'ın Osmanlı ülkelerinde kalış süresi 10 yıl ile sınırlı olup, uzatma için aradan 5 yıl geçmesi gerekmekte ise de, 1743 yılında oturma süresi 15, sonra 18, daha sonra 20 yıla kadar çıkarılmıştır. 1790 yılında Kahire'de bir Fransız büyük bir tüccar konsolos olduğunda 30 yıldır bu şehirde oturmaktadır. Daha önce, 1670 yılında, İzmir'de, 35 yıldan beri yaşayan bir Fransız'dan bahsetmiştik. "Kesin göçü" önlemek amacıyla yetkililerin yalnız "süre"yi değil "sayı"yı da sınırlamak istediğini görüyoruz. Özellikle "büyük tüccar" (regisseur) sayısının sınırlı tutulmasının nedeni, tüccarların kendi aralarındaki rekabeti ve olası iflasları önlemek; diğer Avrupalı tüccarların karşısına, onlarla rekabet edebilecek, güçlü Fransız tüccarlar çıkarabilmektir³⁰.

²⁷ Elena Frangakis, "Trade Ottoman Empire and Western Europe: The Case of Izmir in Eighteenth Century" in *New Perspective on Turkey*, vol 2(1988) No.1, s.1-18, özellikle s.7.

²⁸ P. Masson, *a.g.e.* (XVIII yy.), s.279.

²⁹ R. Paris, *a.g.e.*, s.159.

³⁰ R. Paris, *a.g.e.*, s.239-241, 244.

İzmir'in 14 gemi ile Osmanlı limanları arasında birinci sırayı aldığı 1700 yılında, şehirde 23 Fransız "büyük tüccar" vardır³¹. Tourneford'a göre bu sayı 1702'de 30'a yükselir³². 1740 kapitülasyonlarından sonraki gelişimi şöyledir³³ :

| | |
|---------|---------|
| 1743 | = 12 |
| 1759 | = 17 |
| 1763 | = 25 |
| 1766 | = 24 |
| 1769 | = 21 |
| 1776 | = 26/27 |
| 1778 | = 23 |
| 1789 | = 19 |
| yy. son | = 13 |

Büyük tüccar sayılarının Fransız kolonisinin tamamını temsil etmediği açıktır. Örneğin, 17 büyük tüccarın yaşadığı 1759 yılında şehirde kadın ve çocuklar hariç 170 Fransız vardır: Konsolosluk kadrosu(5). Büyük tüccar ve onlar adına iş yapan kişiler (commis) (sırasıyla: 17 ve 21 olmak üzere toplam) (39), Marsilya'daki ticaret evleri adına iş yapan ve buna ait belgesi olan tüccarlar (3), Para işleri ile uğraşan ve yaşları hayli ileri olan sarraflar (8), Cerrahlar (2), Din adamları (20 kadar) ve nihayet Fransa koruması altında olanlar (bilinen 100, fakat sayıları 150'ye kadar ulaşabilecektir)³⁴. Büyük tüccar sayısının 27 olduğu 1776 senesine bakarsak: Yönetici kadro (10), Tüccarlar (58 kişi: dağılımı; büyük tüccarlar (27), onlar adına iş yapanlar (20) ve diğer aracılar (11)), Sanatkarlar (54), Din adamları (20), Berathlılar (13), himaye altında olanlardan (15) müteşekkil, çocuk ve kadınlar hariç, toplam 160 kişilik bir koloni söz konusudur³⁵.

³¹ AE BI 1042, Yayınlayan, Marie de Testa... a.g.e., s.27.

³² J. Pitton de Tournefort, *Relattons d'un voyage du Levant*, t.11, Paris 1717, s.496.

³³ 1759 ve 1776 yılları için bkz: AE B III 290 (Marie de Testa..., a.g.e., s.27, 35), 1778 yılı için: Paris Milli Arşivleri, AE B III 233 (19 Ocak 1778), diğer yıllar için: Charles Carrière, *Negociants Marseillais au XVIII e siècle, contribution à l'étude des économtes maritimes*, Marsilya 1793, t.11, s.976; D. Georgiades'e göre, 1752'den 1784'e kadar, Fransızlar'ın İzmir'de 29 büyük ticaret evi vardır. Aynı dönem için bu sayı İstanbul'da II, Selanik ve Kavala'da 8'dir. (*Smyrne et Aste Mineur, au point de vue économique*, Paris 1885, s.220).

³⁴ Kaynak için bir üstteki not 33.

³⁵ Kaynak not 33; R. Paris, 1776 yılında İzmir'deki Fransız milletini (*Nation*) 121 kişi olarak verir (a.g.e., s.238)

Fransa himayesine alınanlar konusunda, listelerde yalnız berath olanlar veya çoktandır himaye altında bulunanların belirtilmiş olduğunu hatırlatmalıyız³⁶. Bu durumda koloninin nüfusunun veya etkinliğinin daha fazla olduğu kolayca anlaşılacaktır. 1757 yılı Fransız kolonisi bir asır öncesine ait ve daha önce incelemiş olduğumuz 1670 kolonisi ile karşılaştırıldığında, sayının hemen hemen aynı kaldığı dikkati çekmektedir: Çocuk ve kadınlar hariç 1670'te 175, 1759'da 170 kişi. Ancak koloni içindeki tüccar ve sanatkâr sayısı görece olarak azalırken, aksine karşımıza çok sayıda din adamı ve himaye altına alınan kişiler çıkmaktadır. Söz konusu azalmayı, Fransız yetkililerden getirdiği "sayı" sınırlaması ile açıklamak mümkündür. İkinci durum ise 1740 kapitülasyonlarının bir sonucudur.

Osmanlı İmparatorluğu'nda "berath tüccarlık"dan "Avrupa tüccarlığı"na geçiş yarım asır gibi uzun bir süreyi kapsar³⁷. Bu dönemde yabancı tüccarlar ile Osmanlı yetkilileri arasındaki anlaşmazlıklar bilinmektedir. Osmanlı hükümeti "çeşitli yollarla yabancı devletlerin himayesine girerek ticaret, esnafılık, taşrada kocabaşlık ve mütezimlik işlerine karışarak nizamı bozdukları anlaşılabilir zımmilere", 1759 yılından başlayarak, 1766 ve 1786 yıllarında zaman zaman ciddi mücadele vermiş; özellikle 1791 ve 92 senelerinde berath tüccarlığa son vermek için gayret göstermiştir. 1804 yılında berath tüccarlarla birlikte Avrupalı tüccarların (müstem'in) iç pazarlara uzanarak hammaddeyi bizzat alıp ihraç etmekle yetinmeyip diğer Osmanlı limanlarına satmaları ile büyük vergi kaybına uğradığından, adı geçen tüccarların hammadde veya işlenmiş malın ülke içinde alınıp satılması sırasında, zımmi tüccarların ödediği %5 gümrük vergisi ve diğer vergileri, özellikle bir iç gümrük vergisi olan "masdariyye" yi ödemesinde ısrar eder³⁸. Avrupalılar'a gelince, "berat" satışları ile konsolosluklarının gelirlerini artırmasına artmışlardır ama aynı zamanda kendilerine rakip, güçlü tüccar grupları da yaratmış olurlar. Bu durumu berathlıların yoğun olduğu İzmir, Halep gibi şehirlerde kolaylıkla izleyebilmekteyiz³⁹. İzmir'de önce Hollanda ticareti zarar görür. Hollandalı tüccarların bir bölümü Rum,

³⁶ R. Paris, *a.g.e.*, s.250

³⁷ Ali İhsan Bağış, *Osmanlı Ticaretinde Gayrimüslimler, Kapitülasyonlar, Berath Tüccarlar, Avrupa ve Hayriye Tüccarları*, (1750-1938), Ankara 1989, s.39-96.

³⁸ Ali İhsan Bağış, *a.g.e.*, s.26-27, 34-35, 37, 43, 44.

³⁹ Ali İhsan Bağış, *a.g.e.*, s.54-55, 60-61.

Ermeni ve Yahudiler'in hizmetine girmeye başlarken, daha ileride görüleceği gibi, bir grup da kurtuluşu Fransızlar'ın himayesine girmekte bulur⁴⁰.

Diğer taraftan, koloniye ilişkin olarak, limanlarda, "kadın ve çocuklar" daha doğrusu "evlilik" meselesinin çok tartışılan bir konu olduğunu görüyoruz. Marsilya Ticaret Odası, aile reisinin ölümü veya iflası halinde geride kalan eş ve çocukların koloniye ayak bağı olmaması için, Osmanlı limanlarına giderek tüccarların bekar olmasını istemiş ise de "doğa yasaları" daha kuvvetli olmalı ki, 1670'lerden itibaren İzmir dahil, tüm limanlarda her zaman Fransız aile bulunmaktadır. Kadınların limana girmesi yasaklanmış olmasına rağmen genellikle göz yumulduğu anlaşılmaktadır. "Evlilik" konusunun yine de, uzun süre sorun teşkil ettiği bir gerçektir: 1736'da Sakız'da Fransız himayesi altındaki birinin bir yeniçeri ile yaşadığı aşk fırtınalar koparmıştır; Yüzyılın ilk yarısında kadınların ve kızların limanlarda bulunabilmelerine ilişkin bir ileri bir geri karar alınır; 1750'de karma evlilik serbest bırakılır; 1756-57'de Fransız kolonisi içinde himaye altında bulunan esnaf ve kadınlar vardır⁴¹. İzmir'e bakıldığında, 1770 yılına ait bir belgeye göre, 1750 ve 1760'lı yıllarda, bu şehirde, Fransız veya diğer Frenklerle evlenmiş 18'i sanatkâr, 11'i tüccar, 12'si yardımcı olarak çalışan tüccar (commis) olmak üzere, toplam 40 Fransız bulunmaktadır⁴².

Evlilik ve berathlı sorunu birlikte, yeni diğer hukuki sorunlar yaratır: Fransız Büyükelçisi'nin tercümanı Fanton, 1792'de Osmanlı Hükümeti'ne başvurarak, İzmir'de saatçilik yapan ve reaya kızı ile evli Barthold isimli bir Fransız esnafın, İzmir cizyedarı tarafından, ahid-namelere aykırı olarak, cizye vermeye zorlandığını bildirip şikayette bulunur. İstanbul'un İzmir Naibine gönderdiği emirde "bu gibilerin müste'min farz" olduğunu, ancak saatçinin satın aldığı "emlak ve arazileri var ise sair müste'min misillü" bunları tekrar müslümanlara satarak kendilerinin iş yerinde ve diğer mülklerde kiracı olarak oturması gerektiği ifade edilir⁴³. Hatırlanacağı üzere Fransız Hükümetinin,

⁴⁰ AE B I 290, yayınlayan Marie de Testa..., *a.g.e.*, s.59.

⁴¹ P. Masson, *a.g.e.* (XVIII yy.), s.154-157; R. Paris, *a.g.e.*, s.281-285.

⁴² AE B III 290 (1700), yayınlayan, Marie de Testa..., *a.g.e.*, s.34.

⁴³ Ali İhsan Bağış, *a.g.e.*, s.47.

limanlarda yaşayan vatandaşlarına temmuz 1749'da söz konusu limanlarda mülk edinmeyi yasaklayan bir politikası vardır ve R. Paris'e göre bu politika İzmir dahil bazı limanlarda tüccar ve görevli sayısının azalmasına neden olmuştur⁴⁴.

18. Yüzyılda İzmir'deki Fransız kolonisinin ticari etkinliğini değerlendirmek gerekirse :

İzmir'den Marsilya'ya ihracatlarda, yüzyılın ilk yarısının krizli yıl ve dönemleri 1708-1711, 1716-1717, 1722, 1726 ve 1730 olarak saptanmaktadır. Bu tarihler dışında ihracatlar hiçbir zaman 1.000.000 livres'in altına düşmez hatta 1750 yılında 5.000.000 livres'e kadar çıkabilecektir. Bu yarıyıda ticaret kâh Osmanlı, kâh Fransız tarafından kaynaklanan ve bilinen genel faktörlerin dışında, bölgeye has olaylardan, veba, deprek ve bu yarıyıl için 1694-1722 İran'daki iç karışıklıkların ve 1722-1747 Rus-İran-Osmanlı ilişkileri ve savaşlarının, İzmir'in ipek pazarını sarsarak, ihracatlardaki dalgalanmalarda büyük rol oynamış olduğunu belirtmekte yarar vardır.

Yüzyılın ikinci yarısında, Yedi Yıl Savaşları (1756-63) sırasında Fransız ticaret donanmasının İngilizler tarafından yok edilmesi; 1760'lı yıllarda İzmir'de yaşanan bir dizi olay (Veba '1760, 1762, 1765), gümrük değişikliği (1763), yangın (1763), Bergama Ağası Araboğlu (1764), ticareti engelleyen başlıca nedenler olarak kendini göstermektedir. İzmir'den Marsilya'ya, 1757 yılında 5.7; 1758 yılında 2.7 milyon livres'lik ihracata karşı, aynı yıllarda ithalat durmuştur. Bununla birlikte, bu yarım asrın genel değerlendirmesi yapıldığında, 1759'dan Yedi Yıl Savaşları'nın sonuna kadar, bir gelişme, toplanma devri yaşandığı ve bu gelişmenin dalgalanmalarla birlikte ihtilale kadar sürdüğünü söylemek mümkündür. Bu dalgalanmalar yalnız 1768-74 Osmanlı-Rus ve bunun ardından gelen 1787-92 Osmanlı-Avusturya Savaşları gibi genel faktörlerden değil, aynı zamanda bu kez yüzyılın son çeyreğinde İzmir'in karşılaştığı doğal afetlerden kaynaklanmaktadır: 1778 (deprem), 1778, 1797 (yangın), 1784-88 (veba). Bununla birlikte İzmir'deki Fransız tüccarlara asıl darbeyi vuran ihtilal sonrası Napol-

⁴⁴ R. Paris, *a.g.e.*, s.244: İzmir'den yazılan 28 Nisan, 20 Temmuz ve 20 Mayıs 1765 tarihli mektuplar (Paris Milli Arşivleri AE B I 1057, fol. 63-64, 96-99).

yon Savaşları'dır. Sonuçta Fransızlar İzmir'deki yerlerini İngilizlere bırakır⁴⁵. Bu dönemi incelemeye geçmeden önce, tüm güçlülere rağmen Fransız ticaretinin altın çağıının 18. yüzyıl olduğunu vurgulayarak, bu asırdaki etkinliklerine ilişkin, aslında çok önemli, fakat genel olarak pek bilinmeyen bir konuya değineceğiz.

18. Asırda, Marsilya'dan doğrudan İzmir'e gelen Fransız gemilerinin etkinliğinin dışında, Osmanlı limanları arasında taşımacılık yapmak üzere, İzmir'den kalkan Fransız gemilerinin ekonomik etkinliği de son derece önemlidir. Bu taşımacılığın, o çağın deyişyle "deniz kerveciliği'nin İzmir'deki Fransızlar'ın başta Kuzey Afrika, Makedonya, Mısır; daha sonra Yunanistan, Adalar, Girit, Suriye, Kıbrıs ve nihayet İstanbul'da oturan hemşerileri ile daha sıkı ilişki kurmalarına yardımcı olduğu da kesindir.

1713-1722 arasında, Batı Anadolu'nun Edremit, Ayvalık, Dikili, Çandarlı, Güzelhisar, Foça, Urla, Sığacık ve Kuşadası gibi büyük küçük pek çok iskelesinde, çoğunlukla buğday ve zeytinyağı yükleyen 270 gemi ile İzmir'den çeşitli mal yükleyen 149 gemi olmak üzere toplam 419 Fransız gemisinin etkinlik gösterdiği bilinmektedir. 1756 yılında İzmir limanından kalkan toplam 239 geminin 143'ü (%60) Fransızlar'ındır. Fransız gemilerinin 75'i (%52.4) Avrupa'ya giderken, 68'i Osmanlı limanları arasında mal ve yolcu taşımaktadır.

Sonuçta, 18. yüzyılın birinci yarısında Osmanlı İmparatorluğu'nun Fransa'ya ihracatının %20'si; ikinci yarısında ihracatın %34, ithalatın %30'u İzmir'den, bu limanda oturan Fransızlar'ın etkinliği ile gerçekleştirilmiştir⁴⁶. İki ülke arasındaki ticari ilişkilerde, bu yüzyılda, İzmir'de, ithalat ve ihracatta söz konusu olan ürün çeşitleri pek çok

⁴⁵ Halil Sahillioğlu, "1763'te İzmir liman ihracat gümrüğü ve tarifesi", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, II. cilt (1968), s.53; Elena Frangakis "The Ottoman Port of İzmir in the Eighteenth and early nineteenth Centuries, 1695-1820, *Revue de l'Occident Musulman et de la Méditerranée*, 39 (1985-1), s.149-150 ve 160-161 (Ek); Elena Frangakis, "Trade Between..." in *New Perspectives on Turkey*, 2 (1988) no.1, s.5-7; Gilles Weinstein "Ayan" de la région d'Izmir et commerce du Levant (deuxième moitié du XVIII e siècle)", *Etudes Balkanique* (Sofia 1976), s.3; Daniel Panzac, *La peste dans l'Empire ottoman (1700-1850)*, Leuven 1985, s.359-361; Paris Milli Arşivleri AE B 1 1060, İzmir'den yazılan 17 Mayıs 1771 tarihli mektup; Serap Yılmaz, "J.D. Barbié du Bocage'ın İzmir -ve Çevresi Planı üzerinde bir çalışma" V. *Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi Tebliğleri* (İstanbul 21-25 Ağustos 1989), Ankara 1990, s.770-771.

⁴⁶ Daniel Panzac, *Activité et diversité d'un grand port ottoman: Smyrne dans la première moitié du XVIII e siècle*, *Mémorial Ömer Lütfi Barkan*, Paris 1980, s.159-164, Türkçesi Serap Yılmaz, "Büyük bir Osmanlı limanının zenginliği ve etkinliği: XVIII. yüzyılın birinci yarısında İzmir, *İzmir Ticaret Odası Dergisi*, 4 (Nisan 1991), s.27-29.

çalışmada yeterince ele alındığından, ayrıntıya girmiyor; ipek ticaretinin önemini günden güne kaybederek, sonuçta yerini pamuğa bıraktığını; yünlü kumaşların ithal ürünü olarak hâlâ dikkat çekmeye devam ettiğini belirtmekle yetiniyoruz.

1838'e "Serbest Ticarete" Doğru

İhtilâl dönemi, İngiliz-Fransız Savaşı'nın ilk yılında (1793), üçü ticaret olmak üzere dört Fransız gemisinin, İngiliz gemilerince ele geçirilmesi (Myranos Adası'nda) Fransızlar'ın 400 kese akçe zarara uğramasına neden olur. Olayların gelişimi incelendiğinde, savaşın ve Akdeniz'deki korsan gemilerin faaliyetlerinin verdiği zararın boyutlarının daha da büyük olduğu, İzmir'de önemli sorunlar yaşandığı anlaşılmaktadır. Söz konusu gemilerin "gizlice Cebelitarık'a doğru kaçırıldığı" söylentisi İzmir'deki Fransızlar'ı harekete geçirdi. Silahlanıp Frenk Caddesi'ni yaktıktan sonra kendilerine düşman olan diğer ecnebleri de katledeceklerini söyleyerek şehrin huzurunu kaçırmaya başladılar. Söylentiler endişe yaratacak mahiyette olduğundan silahla gezenlerin tevkif edilerek konsoloslara teslimi, lazım gelen yerlere kol ve kolluklar tayini karavele tipinde iki-üç geminin Akdeniz'e çıkması ve Kara Osmanzade Mehmed Ağa'nın İzmir'e tayin edilerek lüzumlu tedbirler alması için emir gönderildi". Fransızlar'ın, zararın tazmin edilmesi için, özellikle 1794 ve 1797 yıllarındaki önemli girişimleri boşuna olmuştur. Napolyon'un Mısır Çıkartması (21 Temmuz 1798) anketi sona erdirir⁴⁷. Bununla beraber, iki ülke arasında kopmuş olan ilişkiler çok geçmeden yeniden tesis edilir.

Fransızlar'ın Osmanlı limanlarındaki varlık ve etkinlikleri 26 Haziran 1802 Antlaşmasından hemen sonra, 1803 yılından itibaren düzene girmeye, Fransızlar yeniden limanlara yerleşmeye başlar. Diğer Avrupalı devletlerin yeni gümrük tarifeleri 1801 yılında belirlenmiş olduğundan, 1802 Antlaşmasında Fransız gümrük tarifelerinin de saptanması kararlaştırılmıştır. Ancak, Osmanlı topraklarında yaşayan Fransızlar için güç bir dönem başlar. Bu dönem altın çağ 18. yüzyıldan çok farklı olacaktır: Fransızlar, "Avrupa tüccarlığı"nın kurulmasından sonra, III. Selim'in kararlı ve kesin tavrı karşısında, 1806

⁴⁷ Mübahat Kütükoğlu, *Osmanlı İngiliz İktisadi Münasebetleri*, t.1 (1580-1830), Ankara 1974, s.59-60.

yılında, en azından konsolosluğun gelirlerinde kayba neden olacak şekilde "Osmanlı reayasından ve tüccar kımseye berat ve patent vermemeyi" kabu etmek zorunda kalır. Rekabeti günden güne çetinleştiren İngilizler, 1809 yılında, II. Mahmut'a aynı taahhütte bulunmuştur. Ancak, İngilizler'in aynı yıl büyük bir avantaj kazanmış oldukları gözardı edilmemelidir: 1809 Çanakkale Antlaşması ile o zamana kadar kazanmış oldukları ayrıcalıkları onaylatmakla kalmamış, yalnız Fransızlara tanınan "en çük müsaadeye mazhar" devlet niteliğine de sahip olmuşlardır⁴⁸. Abukır sonrası, İngilizler'in elde ettiği yeni gümrük tarifelerine; İmparatorluk Dönemi'nin sonlarına doğru, Fransa'nın ticaretinin Osmanlı limanlarında önemini kaybettiğine değinen Georgiades'e göre, özel bir görevle XVIII. Louis tarafından İstanbul'a gönderilen Markız de Tivièrè'in zayıflıktan veya zorunluktan imzalamak zorunda kaldığı yeni tarifeler uyarınca, Fransız tüccarlar diğer Avrupalılar'dan beş kat daha fazla gümrük ödemektedir ve bu durum uzun yıllar sürer. Diğer Avrupalı güçlerin gümrük tarifelerinin her yeni belirlenişinde, yavaş yavaş eşitlik sağlanacak, Fransızlar böylece, ancak 25 Kasım 1830'da sözü edilen zararlı konumdan kurtulacaktır⁴⁹.

Belirleyici bir tarih olarak gördüğümüz 1809 senesinde, İzmir'e, Frenk Caddesi'ne dönerek, İngiliz tüccarların limanlardaki gelişmesini yakından izleyebiliriz. O yıl, Liverpool'lü İngiliz bir ailenin 18 yaşındaki oğlu Charlton Whittall, Liverpool'da bulunan bir ticaret evinin (Breed et Co.) temsilcisi olarak İzmir'e gelir ve yerleşir⁵⁰. Artık bu limanda "İngiliz Dönemi"nin başladığı söylenebilir. Ünlü Whittall ailesinin İzmir'e gelip yerleşen ilk üyesi Charlton Whittall'un (Liverpool 1781-Bornova 1867) yükselişi, koşullar gereği, gerçekten çok hızlıdır :

- İzmir'in ünlü Fransız tüccar Giraud ailesinin, şehre gelip yerleşen ilk üyesi; 18. yy. sonu 19. yy. başında Fransa'nın İzmir Konsolosu (İmparatorluk Konsolosu) nitelikleri ile tanınan Jean Babtiste Giraud, aile şirketi "J.B. Giraud et Cie"yi 16 yaşındaki oğlu Alexandre Giraud'a bırakarak vefat ettiği yıl, 1811'de, Charlton Whittall kendi şirketini kurar: C. Whittall et Co.

⁴⁸ Ali İhsan Bağış, *a.g.e.*, s.82, 84, 71.

⁴⁹ D. Georgiades, *a.g.e.*, s.225.

⁵⁰ Edmond H. Giraud, *Family Records A Record of the origin and history of the Giraud and Whittall*, Londra 1934, s.14, 63.

- Charlton Whittall 1812 yılında, İngiliz Doğu Akdeniz Kumpanyası'nın (Levant Company) üyesi olur.

- Genç C. Whittall, Alexandre Giraud'un kızkardeşi, vefat eden J. Baptiste Giraud'un kızı, Magdaleine Victoire Blanche (1690-1861) ile evlenerek, İzmir'in güçlü ve ünlü Fransız ailesinin damadı da olur. Bir zamanlar kayınpederi J.B. Giraud'un sahip olduğu, Frenk Caddesi'nde, St. Polycarp Kilisesi'ne yakın, sahildeki evini, bir kısmını eşinin payı, bir kısmını da diğer iki varisten satın alarak, ele geçirir. Böylece "Giraud Evi" artık "Whittall Frenkhane" sine dönüşür. Çok uzun yıllar Whittall'lerin aile şirketinin ofisi olarak kullanılan bu ev, 1922 yangınında yok olur.

- Fransız Giraud ve İngiliz Whittall aileleri arasında kurulan akrabalık, Charlton Whittall'in oğlu James Whittall'in (Bornova 1819 - Bornova 1882), Alexandre Giraud'un kızı Magdalen Blanche Giraud (1823-1912) ile evlenmesiyle daha da pekişecektir⁵¹.

Giraud'lara dönerek, bu ailenin bugün de Fransız kolonisi içinde ilk sırada gelen, İzmir'in en eski Fransız ailelerinden biri olduğunu, 1992 yazında Giraud ve ünlü Koç ailesinden iki gencin evliliğinin "yılın düğünü" olarak bir hayli ilgi çektiğini hatırlatalım.

1761 yılında, Güney Fransa'da Antibes şehrinden (Nice yakınlarında), Marsilya'daki "Ruston Ticaret Evi"nin aracı (commis) olarak İzmir'e gelip yerleşen; 1770 ve 1778'de hâlâ "Nonoré Rostan" şirketi için çalışıyor olan; 1789'da "Victor Guerin" daha sonra "Dollier et Compagnie" gibi diğer şirketler için etkinlik gösterdikten sonra, uzun yıllar kendi hesabına iş yapan Jean Baptiste Giraud'un (Antibes 1742- Bornova 1811) ismini bugün İzmir St. Polycarp Kilisesi'nde bulunan mezar taşları arasında görmek mümkündür⁵².

19. yüzyıl başına, büyük bir olasılıkla Jean Baptist Giraud'un ölümünden bir yıl öncesine, 1810'na ait olabilecek bir belgeden⁵³, o sıralarda İzmir'de, 13 eski ticaret evi; faaliyeti durmuş 7 ticaret evi; ve nihayet 7 yeni ticaret evi bulunduğu anlaşılmaktadır.

⁵¹ Edmond H. Giraud *a.g.e.*, s.35, 77.

⁵² Edmond H. Giraud, *a.g.e.*, s.59-60; Livio Missir, *a.g.e.*, s.20-22. St. Polycarp Kilisesi'ndeki mezar taşları arasında, 16'sı tüccarlara ait olmak üzere toplam 60 Fransız ismi görmek mümkündür; AE B III 290 (1776 ve 1789 yılları), Yayınlayan Marie de Testa, *a.g.e.*, s.37-58.

⁵³ AE B III 290 (Aralık 1810), Marie de Testa... *a.g.e.*, s. 59-63.

I. 13 Eski Ticaret Evi : Bunlardan ilk sırada verilen altısının ekonomik gücü ve etkinliği diğerlerine göre daha fazladır: I.J.B. Giraud et Compagnie 2. Guys Fils et Compagnie 3. Vincent Dauphine et Compagnie 4. Escolon et Compagnie 5. Jean Baptiste Loire et Compagnie 6. Jules Gulliot 7. André Chabaud et Compagnie 8. Joseph Lougier et Compagnie 9. François Clavel et Compagnie 10. Bounin Frères et Compagnie 11. François Flottis et Compagnie 12. Hilarion Couturier et Compagnie 13. Nicolas Balthazard Rossi.

II. 1803'te, Fransızlar'ın İzmir'e yeniden yerleşmeye başlamalarından önce var oldukları bilinen, fakat artık faaliyetleri durmuş 7 ticaret evi şunlardır: 1. François Auzet et Compagnie 2. Joseph Cerveau 3. Etienne Fuzibé et Compagnie 4. Victor Michel et Compagnie 5. Eydın père et Fils 6. Lazare Blancard et Compagnie 7. Sabeille Cielli.

Bu ticaret evlerinin sahiplerinden kimisi şirketini terkedip Bursa'ya yerleşmiş (no 1), kimisi iflas edip Fransa'ya dönmüştür (no 2). Sermayesini kaybeden bir ticaret evinin sahibi, yetmişlik Etienne Fuzibée bir kaç yıl önce görme yeteneğini de kaybetmiş, kör olmuştur (no 3). Victor Michel hâlâ saygın bir tüccar olarak biliniyor ise de işleri kötü olup sefalet içindedir (no 4). Oğlunun düzensizliği yüzünden işleri bozulan seksenlik baba Eydın felçli olup, ayrıca tedavisi mümkün olmayan bir hastalığa tutulmuştur (no 5). 6 numaralı şirketin sahibi, 1798'de iki ülke arasındaki ilişkiler bozulduğunda, önemli bir miktarda malının Türkler tarafından kaçırılması ile iflas etmiş ve birkaç yıl sonra da üzüntüsünden ölmüştür. Yine aynı belgeye göre, 1803 yılında, Selanik'ten İzmir'e gelip yerleşen, iyi bir tüccar olmadığından Fransız yetkililerce daha önce limandan çıkarılması düşünülen, Bézier'li Sabeille Cieilli (no 7) dört yıl sonra iflas etmiştir.

III. Kapanan ticaret evleri sayısında, yani 7 adet, yeni ticaret evi vardır. Ancak, bunlar Marsilyalı tüccarların kurmuş oldukları değil, Fransız himayesine geçen çoğu Hollandalı olmak üzere Livurna, Dubrovnik ve Dalmaçyalıların ticaret evleridir: 1. Giovanni Lorenza Gièra et Compagnie (Livurnalı) 2. Nicolas Blaise Rdagallirra et Compagnie (Dubrovnikli) 3. Basile Goicovich (Rum ritinden (Dalmaçyalı) 4. Piere

⁵⁴ D. Parzac, *La Peste dans l'Empire...* s.360.

Vansanen (Hollandalı) 5. Hoeting et Compagnie (Hollandalı) 6. Pezzev Fils (Hollandalı) 7. Daniel Frémoux et Compagnie (Hollandalı). Belki bir Hollandalı daha söz konusu olabilir: Von Lennep.

Görüldüğü gibi 19. yüzyıl başında İzmir'de Fransız kolonisinin durumu hiç te iç açıcı değildir. İzmir'li Frenkler, bir zamanlar tercih ettikleri oryantal giysileri çıkarıp, Seyyah J.M. Tancoigne'ye göre İngiliz tarzı giysilere bürünmüş, İngilizce konuşmaya ve "la longue" veya "Promenade Anglaise" dansı yapmaya başlamıştır (Voyage à Smyrne, dans l'Archipel et l'île de Candie en 1811, 1812, 1813 et 1814, Paris 1817, cilt 1, s.35).

Daha önce, "beratlı tüccarların" İzmir'de Hollandalıların ticaretine verdiği zarardan ve Fransa Konsolosluğu'nun bunlara kucak açtığından; 1806 yılında Fransızların, 1809 yılında İngilizlerin "Osmanlı reayasından ve tüccar kimseye berat ve patent vermemeyi" kabul ettiklerinden söz etmiştik. Ancak, Vebanın 20.000 kurban aldığı; Osmanlı - Rus Savaşı'nı sona erdiren Bükreş Antlaşması'nın imzalandığı 1812 yılında, İzmir'de patent elde ederek yabancı ülkeler himayesinde ticaret yapan 130 kişi görmekteyiz ve bunların 100'ü Fransız himayesi altındadır (İngiliz himayesi 8, Avusturya 7, Ruslar 4...)55. Bununla birlikte İngilizlerin, bir anlamda Whittall'lerin ilerleyişini durdurmak mümkün olmaz:

Çok uzun ömürlü olan İngiliz Doğu Akdeniz Kumpanyası'nın (Levant Company : 1581/592-1825) dağılmasından sonra kurulan "Yerli Levant Serbest Ticaret Şirketi"nin (New Levant Free Trading Company), aksine, çok kısa bir süre sonra dağıldığı; bunda Osmanlı topraklarında yaşayan İngilizlerin Halep, İzmir, İstanbul gibi şehirlerde kurmuş oldukları aile şirketlerinin rolü bilinmektedir. İşte bu şirketler içinde en güçlüsü 1811'de İzmir'de kurulan "Whittall ve Ortakları" şirkettir. Bundan böyle İngiltere ile İzmir arasındaki ticareti, başta Whittall'ler olmak üzere Lee ve Barker ailelerinin şirketleri yürütür. Bu arada Fransız ailelerden İngiliz vatandaşlığına geçenler olur. Örneğin, 1827 yılında İzmir'e gelip yerleşen Charnaud ve La Fontaine ailelerinin bireyleri, İngiliz parlamentosunun özel bir yasası ile İngiliz vatandaşlığı alırlar. Whittall, Lee, Barker, Charnaud ve La Fontaine ailele-

55 Ali İhsan Bağış, a.g.e., s.88.

rinin etkinliğiyle İzmir'deki ticaret evlerinin sayısı 1840 yılında 35'e yükselir. En güçlüsü, yine, İstanbul'da şubesi olan, Whittall şirkettir. Sultan Abdülaziz'i Bornova'daki Büyük Ev'de (Big House/Bugünkü Ege Üniversitesi Rektörlük Binası) ağırlayan Whittall Ailesinin, sahip olduğu bu şirket, 20. yüzyıl başlarında Anadolu'nun değişik yerlerinde bulunan 48 şubesiyle, tam anlamıyla devleşmiştir⁵⁶.

Buraya kadar söylenenlerden sonra, Fransa, tam olarak Marsilya ile İzmir arasındaki ticaretin zayıfladığı kolayca anlaşılacaktır. 1834 yılında İzmir limanına girip çıkan Fransız gemilerinin tonajı 13.408 iken 1838'de 10.344'e düşer. İzmir pazarlarında çoğu Fransız malının yerini İngiliz malları alır⁵⁷.

Üç yıl sonra, 1837'de Osmanlı İmparatorluğu'nun bu büyük pazarı, 10/12.000 kurban alan bir hastalık, veba tarafından, bir daha tehdit edilir⁵⁸. Ertesi yıl, 1838'de, İzmir'in dış ticaretine ait veriler, İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki politik etkinliğine paralel olarak, ticari etkinliğinin 19. yüzyılın başından itibaren yıldan yıla Fransızlar'ın zararına artırdığını kanıtlamaktadır:

İngiltere'nin o yıl, İzmir'in ithalatındaki payı %35.5; ihracatındaki payı %30 iken, Fransa'nunki ancak, sırasıyla ithalatta %6.7, ihracatta %21.4'tür⁵⁸. Bu tablo ile, aynı zamanda, bir devir de kapanmış olur: Tekelleri kaldıran ve yabancılara, yasal olarak, iç ticaret yapma hakkı tanıyan 1838 Balta Limanı Ticaret Antlaşması'nın 1839 yılında uygulamaya konulmasıyla, Osmanlı limanlarında "Serbest Ticaret" devri başlar.

Sonuç

Doğal afetlerin peşpeşe indirdiği darbelerle yok etmeye çalıştığı İzmir şehrini, şüphesiz devletin katkıları ile, her defasında "onarıp" ayağa kaldıran din, dil, sayı ve etkinlik açısından birbirinden çok farklı gruplardan oluşan "İzmir halkı"dır. Şehrin iyi ya da kötü kaderini paylaşan bu halkı içinde, 17. yüzyıldan itibaren, belirgin bir şekilde, Fransızlar'ı da görmekteyiz.

⁵⁶ Orhan Kurmuş, *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi*, Ankara 1982, s.17, 27.

⁵⁷ D. Panzac, *La Peste dans L'Empire...*, s.360.

⁵⁸ O. Kurmuş, *a.g.e.* s.28, Ayrıca bkz. D. Georgiades, *a.g.e.*, s.216.

Fransız kolonisine bakarak, İzmir'in gelişip serpilmeye, ekonomisinin güçlenmeye başladığı 17. yüzyıl ortalarına doğru, "göçmen sorunu" ile karşılaşmış olduğu söylenebilir. Şehre gelip yerleşen Fransızlar'ın yanısıra, aynı dönemde gelen diğer Avrupalı veya Ermeni vs. göçmenler düşünüldüğünde, konunun daha da önem kazanacağı, bir hayli ilginçleşeceği açıktır.

Aslında bu çalışmada incelenen dönem boyunca Fransız göçmenlerin sayısı her zaman 500'ün altında, genel olarak 250-300 arası seyretmektedir. Bununla beraber, Fransızlar şehrin ekonomik ve sosyal hayatındaki önemli rolleri ile dikkat çeker. Özellikle 18. yüzyılda, İzmir'in imparatorluğun en işlek limanı oluşunda katkıları büyüktür.

İzmir Frenk Caddesi'nde, Fransızlar'ın gündelik yaşam ve ticari etkinlikleri, "Levant Compagnie"nin kuruluş (1670) öncesi ve sonrası, bir hayli farklıdır. Önceleri daha çok, ülkelerinde bulamayacakları bir yaşam koşulu veya bir iş bulmak için gelen, çeşitli meslek dallarına mensup Fransızlar, kolonideki sayısal çoğunluğu oluşturur; krala bağlı olmaksızın, kendi hesabına çalışan Marsilyalı tüccarların özel girişimine bağlı olarak seyreden bir ticaret konusu iken; daha sonra, krala bağlı, özellikle 1740 sonrası, çok sayıda din görevlisi ve himaye altında alınanlarla çevrili, belli sayıda tüccar grubunun hakim olduğu, bir koloni söz konusu olur. Kumpanya 1690 yılında dağıldığı ve yerine bir başkası kurulmadığı için ticaretleri ancak 20 yıl gibi kısa bir süre Kumpanya ile organize olmuştur. Rakip İngilizler'in durumu tamamen farklıdır: Osmanlı İmparatorluğu ile ticaret başlar başlamaz kurulan "Levant Company" çok uzun süre, 1825 yılına kadar, varlığını sürdürmüştür. İzmir limanındaki Fransızlar'ın, İngiliz rekabeti karşısında, değişik devirlerdeki, başarı veya başarısızlıklarının nedenleri aranırken, bu durum önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır.

İki ülke, Fransa ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki politik ilişkilerin durumu, İzmir'deki Fransız göçmenlerin durumunu da belki hiçbir yerde olmayacak kadar net bir şekilde aksettirmektedir. Dostluğun en kuvvetli olduğu 18. yüzyılın ikinci yarısında, Osmanlı İmparatorluğu'nun, İzmir'den Fransa'ya ihracatın %34', ithalatının %30'unu gerçekleştirecek bir etkinlikte, başlıca aktörler olarak

karşımıza çıkan İzmir'li Fransızlar, Napolyon'un Mısır Çıkartması ile açılan, sonuçta, İngilizler'in Osmanlı Devleti üzerinde politik etkinliği ile tamamlanan dönemde, örneğin 1838'de ancak ihracatta %6.7, ithalatta %21.4 gibi, görece olarak mütevazî denebilecek bir faaliyette rol oynayabilirler. Aynı yıl, İngilizler'in payı ithalatta %35.3, ihracatta %30'dur. Zaten 1810'lardan itibaren, İzmir iş çevrelerinde, Fransız Giraud'lardan değil, İngiliz Whittall'lerden, daha çok bahsedilmektedir. Buna paralel olarak, şehrin bir ucunda, Marsilya aksanı, aracılığı ile bu Osmanlı limanını taşıyan Fransız kültürü, artık yerini İngilizce ve İngiliz kültürüne bırakır.

Osmanlı ülkelerinde resmi olarak "serbest ticarete" geçildiği 1839 yılından itibaren, Fransız kolonisi için, yeni bir dönem başlar; Fransızlar diğer Avrupalı göçmenlerle birlikte, kuşkusuz daha "serbest" yaşayacak ve ticari etkinlikte bulunacaktır.